

Ігор КОЛЯДА, Володимир МИЛЬКО.
МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: НАДДНІПРЯНСЬКА
УКРАЇНА В ПЕРІОД 1907—1914 рр.
(історія України, 10 клас)

Галина ПАЛАМАРЧУК, ЗАПОРІЗЬКА СІЧ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ

Тетяна ЧУБУКОВА.
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
XX СТОЛІТТЯ В ОСОБАХ

Алла ПРИХОДЬКО, КУРС ЗА ВИБОРОМ «ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФА XX СТОЛІТТЯ».
Матеріали до теми: «Розквіт німого кіно.
Кіноавангард 20-х років XX століття»

Ігор КОЛЯДА, доктор історичних наук,
Володимир МИЛЬКО, магістр історії
Інститут історії НПУ ім. М.П.Драгоманова

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: НАДДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА В ПЕРІОД 1907—1914 рр. (історія України, 10 клас)

Тема: Наддніпрянська Україна в період 1907—1914 рр.

Мета: охарактеризувати соціально-економічний та політичний розвиток Наддніпрянської України протягом 1907—1914 рр.

Цільові завдання:

— розкрити характерні риси соціально-економічного розвитку Наддніпрянської України протягом 1907—1914 рр.;

— висвітлити особливості суспільно-політичного життя Наддніпрянської України в умовах «Столипінської доби»;

— охарактеризувати розвиток українського національно-визвольного руху у Наддніпрянській Україні протягом 1907—1914 рр.;

— розкрити зміст історичних понять та термінів, явищ: *політична реакція, репресії, федералізм, «Столипінська доба», «справа Бейліса»* тощо;

— розвивати в учнів розуміння причинно-наслідкових зв'язків, вміння аналізувати та тлумачити історичні документи;

— виховувати культуру політичного мислення.

Очікуваний результат.

Після уроку учні зможуть:

— аналізувати соціально-економічне та політичне становище Наддніпрянщини у 1907—1914 рр.;

— характеризувати особливості розвитку робітничого та українського національно-визвольного рухів;

— використовувати та тлумачити терміни та поняття;

— робити самостійні висновки і аргументувати їх конкретними фактами

Тип уроку: комбінований.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

Перевірку домашнього завдання вчитель організовує у формі колективного опитування у ході репродуктивної бесіди за запитаннями:

— *Визначте стратегічні завдання, які висували перед собою у ході соціальні верстви Наддніпрянської України у ході Російської демократичної революції 1905—1907 рр. У чому була їх відмінність для робітників, селянства, військовослужбовців, представників українського національно-визвольного руху?*

— *Які події 1905—1907 рр. свідчили про те, що Наддніпрянська Україна опинилась в епіцентрі революційної боротьби?*

— *Що таке «Сорочинська трагедія», «Шулявська республіка»?*

— *Охарактеризуйте становище українського національного руху Наддніпрянщини у 1905—1907 рр. Які зміни у його розвитку мали місце у цей період?*

— *Підготуйте невелике повідомлення про діяльність «Просвіт» у певному регіоні Наддніпрянщини (Київщина, Полтавщина, Чернігівщина тощо).*

— *Чому, на вашу думку, українські депутати у I та II Державних Думах Російської імперії висували вимоги надання українським землям лише автономного статусу, а не повної незалежності?*

— *Охарактеризуйте історичні підсумки революції 1905—1907 рр. для Наддніпрянської України.*

Далі вчитель організовує індивідуальне опитування шляхом виконання завдань біля дошки:

— Заповніть таблицю: «Діяльність депутатів від українських губерній та міст у I—II Державних Думах Російської імперії» за пропонованою схемою:

	Діяльність українських депутатів
I Дума	
II Дума	

II. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

У ході вступної розповіді **вчитель** актуалізує знання учнів із курсу всесвітньої історії стосовно внутрішньої політики російського уряду, спрямованої на подолання причин соціальної революції у російському суспільстві, акцентуючи увагу на тому, що післяреволюційна доба реформ та боротьби з революційним рухом пов'язана з іменем П.Столипіна та новим посиленням боротьби з українським національним рухом.

III. Вивчення нового матеріалу.

План теми уроку:

1. Соціально-економічний розвиток Наддніпрянської України протягом 1907—1914 рр.

2. Наддніпрянська Україна в умовах «Століпінської доби».

3. Революційний та український національно-визвольний рухи у післяреволюційну добу.

1. Соціально-економічний розвиток Наддніпрянщини у 1907—1914 рр.

Соціально-економічне становища Наддніпрянської України протягом 1907—1914 рр. **вчитель** розкриває у ході складної характеристики, звертаючи увагу учнів на риси розвитку промисловості у цей період.

Після економічної кризи 1900—1903 рр. піднесення економічного розвитку у промисловості Наддніпрянської України не спостерігалось. Так, деяке поживлення виробництва мало місце у 1904—1905 рр., що було обумовлене російсько-японською війною. Натомість 1907—1909 рр. прийнято розглядати як роки депресії у економічному розвитку українських земель у складі Російської імперії. Промисловий розвиток Наддніпрянської України характеризувався:

— скороченням обсягів видобутку кам'яного вугілля у Донбасі — з 17,4 млн. тонн у 1907 р. до 16,8 млн. тонн у 1910 р.;

— скороченням обсягів видобутку кам'яної руди у Криворізькому басейні (з 3,8 млн. тонн у 1907 р. до 3,34 млн. тонн у 1909 р.);

— зменшенням видобутку марганцевої руди в Нікопольському районі — з 0,26 млн. тонн у 1907 р. до 0,066 млн. тонн у 1909 р.;

— зменшенням кількості фабрично-заводських підприємств Наддніпрянщини і зайнятих на них ро-

бітників (2991 підприємство у 1907 р., на якому працювало 260 тис. робітників; 2944 підприємств у 1909 р. — 257 тис. робітників);

— посиленням концентрації виробництва й збільшення кількості робітників на великих підприємствах — у 1907 р. кількість підприємств з числом працюючих на них робітників складала 28, у 1909 р. — 37;

— розширенням діяльності монополістичних об'єднань («Продамет», «Продвугілля» та ін.), створення нових синдикатів й трестів («Продаруд» — у 1908 р., «Проволока» — в 1909 р. тощо);

— посиленням іноземного капіталу;

— наявністю кріпосницьких пережитків, небажанням царизму йти на проведення прогресивних реформ.

Одночасно із депресивним станом у промисловості Наддніпрянщини у 1907—1909 рр. погіршується становище робітників. Це було пов'язано із: посиленням політичного гніту, терором і репресіями щодо робітничого класу (масові звільнення, локауті, складання «чорних списків» активних революціонерів), встановленням понаднормових норм роботи, які сягали 12—18 год., зменшенням заробітної плати, незадовільними умовами праці та технікою безпеки. Наслідком цього стало скорочення кількості робітників Донбасу у період з кінця 1908 — до осені 1909 рр. на 26 тис. чол. На кінець 1909 р. безробітних налічувалося на Київщині 15—20 тис., на Катеринославщині — 15 тис., на Полтавщині — близько 10 тис. чол.

У 1910—1914 рр. на зміну депресії прийшло промислове піднесення, яке тривало до початку Першої світової війни. Його причинами було:

— розширення внутрішнього ринку у зв'язку із проведеним століпінською аграрною реформою;

— високою врожайністю у 1909—1910 рр. (у 1910 р. експорт хліба становив 13,9 млн. тонн);

— нагромадження та приплив капіталів у промисловість Наддніпрянщини;

— збільшення військових замовлень, широке будівництво військово-морського флоту і залізниць, що було пов'язане із підготовкою до I світової війни.

Характерними особливостями промислового розвитку Наддніпрянщини у 1910—1914 рр. стало:

— збільшення видобутку вугілля у Донбасі з 16,8 млн. тонн у 1910 р. до 25,5 млн. тонн у 1913 р.;

— збільшення видобутку залізної руди у Криворізькому басейні з 4,26 млн. тонн у 1910 р. до 6,9 млн. тонн у 1913 р., марганцевої руди в Нікопольському районі — з 0,18 млн. тонн до 0,26 млн. тонн відповідно;

— збільшення у 1910—1914 рр. об'ємів виплавки сталі (до 2,3 млн. тонн), заліза (до 1,6 млн. тонн) і чавуну (з 2,064 млн. тонн у 1910 р. до 3,11 млн. тонн у 1913 р.);

— збільшення загальної протяжності залізничних шляхів — у 1910—1913 рр. в Наддніпрянщині щорічно будувалося понад 200 км залізничної колії;

— менш високі темпи розвитку машинобудівної і харчової промисловості і порівнянні з галузями важкої промисловості;

— подальша концентрація промисловості, зростання старих і створення нових монополістичних об'єднань;

— об'єднання промислового капіталу з банківським, створення фінансового капіталу, зростання державно-монополістичного капіталізму;

— прискорене проникнення іноземних капіталів у економіку Наддніпрянщини (особливо у важку промисловість).

У 1907—1914 рр. частка Наддніпрянщини у загальному промисловому розвитку Російської імперії залишалася досить вагомою і у 1913 р. складала 24,3%, при цьому видобувна промисловість — 70%, обробна — близько 15% (Наддніпрянщина давала 71% загальноросійського видобутку вугілля, 72% залізної руди, 68% виплавки чавуну, 58% сталі, 53% виробництва сільськогосподарських машин, 80% цукру).

У ході пояснення **вчитель** формує в учнів уявлення про поняття «депресія»:

Депресія — період економічного розвитку, який характеризується спадом виробництва, ділової активності, високим рівнем безробіття.

За допомогою статистичних даних за діаграмою пропонує учням відповісти на запитання:

На основі статистичних показників визначте два етапи у видобутку вугілля в Донбасі у 1907—1913 рр. З чим було пов'язане збільшення видобутку вугілля у період із 1909 р. по 1913 рр.?

Про яку тенденцію у видобутку залізної руди в Криворізькому басейні у 1907—1913 рр. можна говорити? Якими чинниками це можна пояснити?

На основі наведених діаграм порівняйте динаміку росту показників видобутку марганцевої і залізної руди у 1907—1913 рр. Про які спільні риси цього процесу можна говорити?

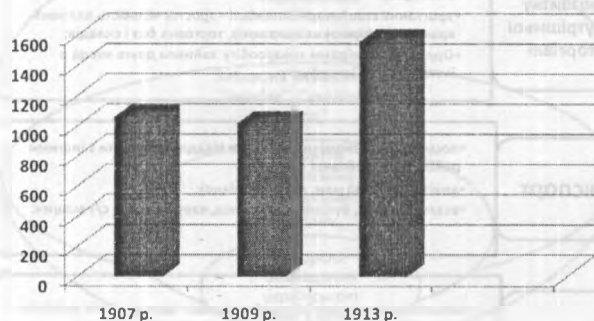
З метою формування уявлень про тенденції об'ємів промислового росту Наддніпрянської України напередодні Першої світової війни **вчитель** ознайомлює учнів із кількісними даними виплавки чавуну, сталі та заліза у 1913 р. (див. праворуч).

Особливості розвитку торгівлі в Наддніпрянській Україні протягом 1907—1914 рр. **вчитель** характеризує, використовуючи при цьому запропоновану схему (див. стор. 29).

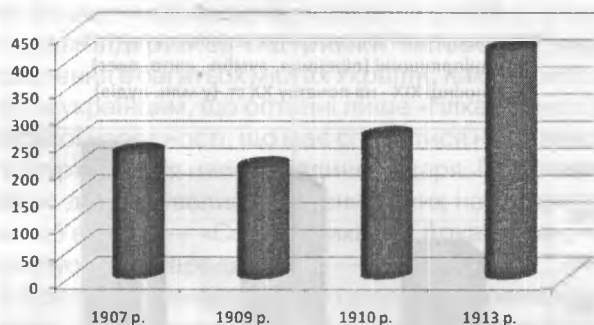
Які зміни у розвитку торгівлі Наддніпрянщини у 1907—1914 рр. відбулися у порівнянні із 1900—1905 рр.?

У ході розповіді **вчитель** формує в учнів уявлення про розвиток сільського господарства Наддніпрянської України, розкриваючи особливості проведення Столипінської аграрної реформи та її наслідки (див. стор. 30).

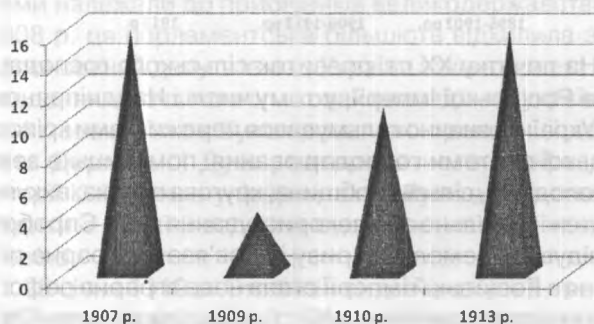
Видобуток вугілля в Донбасі у 1907-1913 рр.
(у млн. пудів)

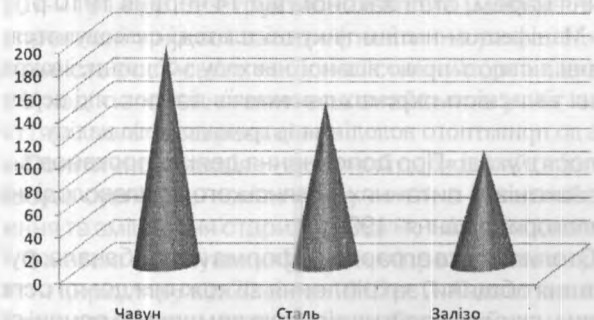
Видобуток залізної руди в Криворізькому басейні у 1907-1913 рр. (у млн. пудів)

Видобуток марганцевої руди в Нікопольському районі у 1907-1913 рр. (у млн. пудів)

Виплавка чавуну, сталі та заліза в Наддніпрянщині у 1913 рр. (у млн. пудів)

Особливості розвитку внутрішньої торгівлі

- збільшення кількості ярмарків - у 1912-1913 рр. щорічно їх налічувалося понад 11 тис., де продавалося товарів на 200 млн. крб.;
- зростання стаціонарної торгівлі - зростає кількість великих крамниць, фірмових магазинів, торгових баз і складів;
- Одеса за розмірами товарообігу зайняла друге місце в імперії після Петербургу.

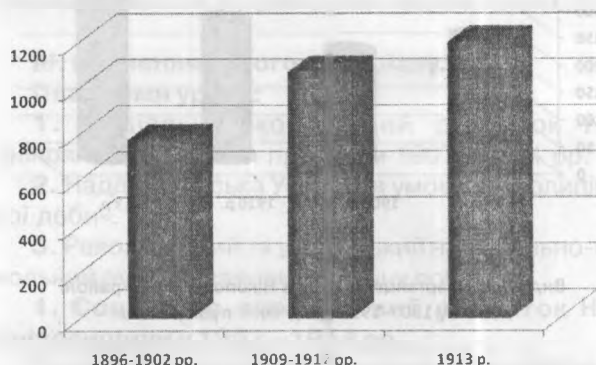
Експорт

- посилення економічних зв'язків Наддніпрянщини з іншими районами Російської імперії;
- вивіз хліба (300 млн. пудів щорічно);
- експорт цукру, вугілля, сіли, м'яса, чавуну, сталі, с/г машин.

Імпорт

- ввіз: з Московського і Петербургського промислових районів - машини, промислове устаткування, тканини, папір; з Білорусії і Середнього Пovolжжя - деревина; з Баку і Грозного - нафтопродукти, гас; з Уралу - мідь, з Астрахані та інш. приморських районів - рибпродукти і т. д.

Середньорічний збір основних зернових культур в Наддніпрянщині (пшениця, ячмінь, жито, овес) наприкінці XIX - на початку XX ст. (у млн. пудів)

На початку XX ст. розвиток сільського господарства Російської імперії, у тому числі і Наддніпрянської України, значно гальмувався пережитками кріпосницької системи господарювання: поміщицьке землеволодіння, сільська община, кругова порука, викупні платежі, надільне землекористування та ін. Спробою ліквідувати земельну кризу і розв'язати аграрне питання в Російській імперії стала нова аграрна реформа, проведена на початку XX ст., яка дістала назву «Столипінської аграрної реформи» (1906—1910).

Основні засади реформи були викладені в урядовому указі 9 листопада 1906 р., який, після затвердження царем, став законом від 14 червня 1910 р.

«Маніфестом нашим викупні платежі скасовуються..., селяни дістають право вільного виходу з общини, і закріплення у власність окремих домогосподарств ділянок, які переходять до приватного володіння, з громадського наділу — йшлося в указі «Про доповнення деяких постанов даних законів у питаннях селянського землеволодіння і землекористування» 1906 р.

Столипінська аграрна реформа передбачала: руйнування общини, закріплення за кожним домогосподарем, який володів надільною землею на основі об-

щинного права, належної йому частини в особисту приватну власність; надання кредитної допомоги селянам через Селянський поземельний банк; переселення селян у малозаселені райони Сибіру, Північного Кавказу, Середньої Азії. Кожен селянин мав право вимагати від громади об'єднання кількох своїх черезсмужних ділянок в одну — відруб, і, вийшовши з общини, переселитись на хутір. 1911 р. був прийнятий закон про землеустрій, згідно з яким наділи автоматично переходили у спадково-подвірне володіння.

Незважаючи на свою незавершеність і половинчастість (головним прорахунком стало збереження поміщицького землеволодіння), Столипінська аграрна реформа мала важливі наслідки для розвитку сільського господарства в українських губерніях Російської імперії. Так, у результаті проведення реформи із сільської земельної громади вийшло: у Степовій зоні — 42%, на Лівобережжі — 17%, на Правобережжі — 48% селянства. У приватну власність перейшла вся земля на Правобережжі та на Полтавщині. Приватне землеволодіння почало переважати у Чернігівській, Таврійській, Херсонській, Катеринославській, Харківській губерніях. На хутори і відруби вислилось 226 тисяч селянських господарств (це була майже половина їх загальної кількості). За період 1910—1913 рр. посівна площа в українських губерніях досягла 22,9 млн. десятин. А 1913 р. було досягнуто найбільший за всю попередню історію валовий збір зернових: 19,66 млн. тонн; їх експорт став складати 40% загальноімперського експорту. Також у результаті проведення столипінської аграрної реформи збільшились масштаби переселення з українських земель: протягом 1906—1913 рр. селяни-переселенці становили 1,2—1,4 млн. чол., назад повернулось лише 25% (хоча у 1911 р. повернулося близько 70% переселенців). Всього у 1914 р. у Сибіру і на Далекому Сході проживало 2 млн. українців. Головним недоліком переселенського процесу була його вкрай погана організація: переселенців перевозили у вантажних вагонах, вони не були забезпечені харчами та медичною допомогою, місця для проживання не підготовлені та ін. Наслідком цього було те, що смертність серед переселенців досягала в окремих випадках 30—40% загалу.

Загалом, столипінська аграрна реформа не досягла своєї головної мети — забезпечити створення кількісно переважаючого прошарку заможних селян, які стали б широкою, міцною соціальною опорою для царизму. Натомість зростала маса розорених селян-бідняків, пролетарів, пауперів; соціальні суперечності на селі не послаблювалися, а навпаки, загострювалися, боротьба селянства посилювалася. Так, у 1907 р. у Наддніпрянщині відбулося 804 селянські виступи, у 1908 р. — 728, у 1909 р. — 586, у 1910 р. — 2434 — всього — 4552 виступи, що становило близько третини виступів у цілому по Російській імперії.

Позитивні зрушення у розвитку сільського господарства **вчитель** розкриває за допомогою діаграми «Середньорічний збір основних зернових культур в Наддніпрянській Україні (пшеницю, ячмінь, жито, овес) наприкінці XIX — на початку XX ст.». **Вчитель** також пропонує відповісти на наступні запитання:

У чому причина росту показників середньорічного збору зернових культур в Наддніпрянщині наприкінці XIX — на початку XX ст.?

Яка, на вашу думку, роль у цьому процесі столипінської аграрної реформи?

Підсумовуючи, **вчитель** зазначає, що незважаючи на всі позитивні зрушення, які мали місце у соціально-економічному розвитку Наддніпрянської України в 1910—1914 рр., напередодні Першої світової війни Російська імперія, а відтак і українські землі у її складі продовжували належати до країн «другого ешелону», значно відстаючи у технічно-економічному відношенні від країн Західної Європи і США.

2. Наддніпрянська Україна в умовах «Столипінської доби».

Особливості політичного розвитку Наддніпрянської України в умовах «Столипінської доби» **вчитель** розкриває у ході міркування, користуючись при цьому пропонованою схемою-переліком і звертаючи увагу учнів на зміни внутрішньополітичного курсу царизму по відношенню до українства.

Після поразки російської революції 1905—1907 рр. самодержавство посилює репресії проти національних рухів у Російській імперії. Основою політичної діяльності уряду П. Столипін були його слова: «Вам, панове, потрібні великі потрясіння, нам потрібна велика Росія». *Як, на Ваш погляд, ці слова визначили характер політики російського самодержавства протягом 1907—1914 рр.?*

Спробуємо проаналізувати наступні факти:

— було заборонено викладання українською мовою в тих школах, де його запровадили під час Російської демократичної революції 1905—1907 років; у школах навіть не дозволялося тлумачити українською мовою незрозумілі для учнів слова;

— цензура заборонила вживання в публікаціях слів «Україна», «український народ» тощо;

— закривались українські періодичні видання (з 18 видань лишилося тільки 9);

— повсюдно закривали товариства «Просвіта», було заборонено продаж українських видань, зокрема Біблії українською мовою, проведення вечорів, концертів, інших масових заходів з використанням української мови, навіть збирання коштів серед населення для спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Каневі;

— члени українського національного та революційного рухів жорстоко переслідувались.

У 1907—1914 рр. активізували свою діяльність російські націоналістичні організації. Так, діячі Клубу російських націоналістів, який виник 1908 р. в Києві і згодом відкрив за підтримки імперської влади відділення в багатьох містах України, намагалися довести українцям, що останні лише «гілка» єдиної російської народності, що має спиратися на православ'я і гуртуватися навколо єдиного царя. Подібних поглядів дотримувалися й члени інших націоналістичних об'єднань — «Союзу Михаїла Архангела», «Союзу русского народа».

Політика русифікації, яку неухильно проводив царизм по відношенню до українства, оформлялася законами III Державної Думи, у складі якої кількісно переважали депутати-поміщики. До того ж, більшість парламентарів-росіян за своїми ідейними переконаннями належали до прибічників великодержавства. У 1908 р. ця парламентська більшість відхилила запропонований депутатами з України законопроект про введення в початкових школах викладання українською мовою. Також було провалено пропозиції депутата Державної Думи, авторитетного професора історії Київського університету І. Лучицького запровадити в Україні ведення судочинства українською мовою.

20 січня 1910 р. Столипін видав циркуляр про заборону діяльної на всій території Російської імперії організацій та товариств «іногородців» (тобто, не росіян).

Таким чином, на український національний рух у 1907—1914 рр. деструктивний вплив мали не лише репресивні урядові заходи (політична реакція), а й діяльність російських націоналістичних організацій.

У ході пояснення **вчитель** знайомить учнів із поняттям «політична реакція»:

Політична реакція — активний державний опір прогресу в суспільно-політичному житті, з метою збереження та зміцнення старих порядків, які вже віджили.

З метою формування уявлення про значення прийняття циркуляру від 20 січня 1910 р. П. Столипін **вчитель** організовує колективну роботу з документом,

пропонуючи відповіді на запитання:

А. «... якщо товариство виявило намагання, які загрожують громадянській безпеці та спокою, то губернатори і градоначальники повинні припинити діяльність такого товариства, порушуючи питання про його закриття... не дозволяти заснування товариств українських і єврейських, незалежно від ставлення ними цілей з огляду на незгідність з російськими державними завданнями... бо об'єднання на ґрунті... національних інтересів веде до збільшення основ національної відокремленості й розбрату та може викликати наслідки, що загрожують громадському спокою і безпеці», — йшлося у циркулярі Міністерства внутрішніх справ від 2 лютого 1910 р. «Про закриття деяких іноземницьких товариств».

Б. «... історичним завданням російської державності є боротьба з рухом, у теперішнім часі прозваним українським, що містить у собі ідею відродження старої України й устрою малоросійської України на автономних національно-територіальних основах», — із рапорту П.Столипіна в Сенат у 1911 р.

Чому П. Столипін заборонив діяльність товариств, які виникали на національному ґрунті? Яку небезпеку, на його думку, вони становили для Російської імперії?

Визначте причини особливої уваги П. Столипіна саме до українського національно-визвольного руху.

У ході образної розповіді вчитель аналізує політику російського уряду у 1907—1914 рр. по відношенню до інших національностей, розкриваючи її суть розглядом подій, які увійшли в історію як «Справа Бейліса».

У 1907—1914 рр. російський уряд проводить політику переслідування не лише по відношенню до українців, а й до представників інших неросійських націй і народностей, особливо євреїв. І діячі українського руху були небайдужими до проявів шовінізму щодо інших народів, які проживали в Україні. Так, широкого громадського резонансу набула «Справа Бейліса» (1913 р.) — судовий процес над службовцем однієї з київських цегельень євреєм Менахемом Бейлісом, який нібито вбив православного хлопчика, щоб взяти у нього кров для єврейського релігійного ритуалу. Серед протестуючих проти таких безпідставних звинувачень були діячі української культури: письменник Михайло Коцюбинський, актори Марія Заньковецька і Микола Садовський та ін. «...Нервове збудження охопило найбільш віддалені куточки Росії, коли протягом 35 днів розгорталася у Києві, при сприянні влади, небачена картина брехливих свідчень, підкупленої експертизи, угодовської прокурорської поведінки, щоб вирвати у спеціально відібраних малоосвічених селян-присяжних обвинувальний вирок... Пам'ятаю ту тривогу, коли ми чекали винесення вироку... і ту нашу радість, коли темні селяни виправдали єврея Бейліса», — згадував у своїх «Спогадах» публіцист П. Мілюков.

Чому, на вашу думку, крім українства, репресивну політику царизм провадив також і щодо єврейства?

Підсумовуючи, **вчитель** зазначає, що наслідком наростання урядової реакції по відношенню до усіх соціальних та національних сил, що якимось чином були причетні до Російської демократичної революції 1905—1907 рр., а також небажання царського уряду йти на реформування державного устрою імперії стала політична криза напередодні I світової війни загальнонаціонального масштабу. Вже початок 1914 р. був ознаменований розгортанням робітничих страйків (у річницю «Кривавої неділі»). Нестримне невдоволення викликала урядова заборона святкування 100-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка.

Лише початок I світової війни тимчасово перервав наростання революційного та національно-визвольного руху, саме у ній панівні верстви Російської вбачали засіб свого власного порятунку, але насправді вона лише трохи у часі відсунула питання вирішення назрілих проблем державного управління.

3. Революційний та український національно-визвольний рух у післяреволюційну добу.

Політичну ситуацію в Наддніпрянській Україні протягом 1907—1914 рр. **вчитель** здійснює у ході характеристики, користуючись при цьому пропонованою схемою.

Після поразки Російської демократичної революції 1905—1907 рр. робітничий рух Наддніпрянщини зазнав певних змін. Так, характерними особливостями його розвитку у 1907—1914 рр. було:

— спад страйкового руху у 1908—1910 рр.;

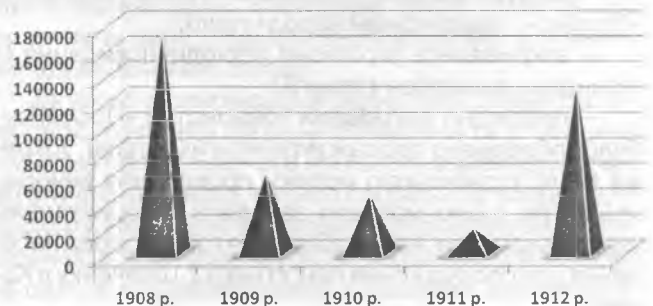
— зменшення питомої ваги політичних страйків, переважання страйків з економічними вимогами оборонного характеру;

— революційне піднесення у 1910—1911 рр.;

— масовий характер страйкового руху у 1912 р. (349 страйків — кількість учасників бл. 133 тис. чол.).

Спад страйкового руху у 1908—1910 рр. та його підйом у 1910—1912 рр. вчитель характеризує кількісними даними за допомогою пропонованої діаграми*.

Кількість учасників страйкового руху в Наддніпрянщині у 1908-1912 рр.

*З діаграми видно, що революційне піднесення на Наддніпрянській Україні притаманне виключно 1912 р., на відміну від інших регіонів Російської імперії (Ред.)

Учням пропонується відповісти на запитання:

Проаналізувавши динаміку кількості учасників страйкового руху в Наддніпрянській Україні, з'ясуйте, чи можна говорити про наростання соціального напруження в українському суспільстві напередодні І світової війни?

У ході сюжетної розповіді **вчитель** характеризує розвиток українського національного руху, зупиняючись в першу чергу на діяльності «Просвіт» в умовах урядової реакції та розгортанні кооперативного руху:

У період 1907—1914 рр. український рух, незважаючи на урядові переслідування, продовжував розвиватися. Його осередками стали «Просвіти», що виникли у роки революції 1905—1907 рр. в Києві, Катеринославі, Одесі, Кам'янці-Подільському, Чернігові, Миколаєві, Житомирі та на Кубані. Найбільш впливовою з-поміж «Просвіт» була київська, де зосередилися провідні діячі українського руху. «Просвіти» в Наддніпрянській Україні, на відміну від їхніх західноукраїнських аналогів, не мали єдиної організаційної структури. Кожна з них діяла окремо, більшості заборонялося створювати сільські філії. Незважаючи на суто культурницьку роботу — читання лекцій, організацію вечорів, свят на українську тематику, відзначання ювілеїв діячів української культури, поширення українських книжок, заснування бібліотек тощо, «Просвіти» зазнавали переслідувань з боку властей. Їхня робота неодноразово переривалася обшуками, перереєстраціями. До статутів товариств вносилися всілякі обмеження і заборони. Найбільшим ударом для «Просвіт» став указ П.Столипіна 1910 р. «Про закриття деяких інородницьких товариств...». Наслідком урядових переслідувань 1907—1914 рр. стало те, що у 1914 р. в Наддніпрянщині діяла лише катеринославська «Просвіта».

Великою заслугою діяльності «Просвіт» у період реакції було те, що вони не дали згаснути українському національному життю. Їхня культурницька діяльність в умовах урядових репресій набувала політичного забарвлення і тим самим сприяла розвитку українського національно-визвольного руху.

Переслідування українського руху спричинило ще один, несподіваний для царської адміністрації, ефект — він перекинувся й на економічну сферу у вигляді кооперативного руху. У роки політичної реакції ініціатором, натхненником і організатором кооперативних товариств стала земська сільська інтелігенція. «В кооперацію, — як писав один із перших дослідників українського кооперативного руху П.Височанський, — втягується все краще, що було в українській народній інтелігенції: іде сільський вчитель, іде лікар, агроном, іде літератор. Виробляється особлива форма «кооперативного культурництва», яка складає цілу епоху нашого громадсько-політичного руху». Одним із найвидатніших діячів цього руху був літератор, вчений, діяч Товариства українсь-

ких поступовців В.Доманицький. Людина різнобічних інтересів, надзвичайно талановита і, попри невеликову хворобу, людина колосальної енергії, він зажив великої популярності серед української громадськості. Після його смерті у серпні 1910 р. місцева влада заборонила ховати його в Києві, боючись маніфестацій.

За активної участі інтелігенції кооперативний рух в Україні набув масових форм, а потім і національного забарвлення. Кількість кооперативних товариств з 1906 р. по 1912 р. збільшилася з 572 до 2476, а в 1914 р. їх налічувалося вже 3054, що складало третину кооперативів Російської імперії. На кооперативному з'їзді в Києві 1908 р. пролунала вимога селян-депутатів видавати кооперативні часописи українською мовою. На наступному з'їзді в 1913 р. українські кооператори спробували вибороти автономність стосовно російської кооперації. Втім, це були тільки перші кроки поєднання національно-політичних вимог з економічним розвитком.

Вивчення особливостей розвитку українського партійного життя вчитель здійснює, організувавши самостійну роботу учнів за підручником і запропонувавши заповнити таблицю за схемою:

Партія	Становище та діяльність у 1907-1914 рр.
УСДРП	— урядова реакція по відношенню до лідерів; — частина емігрувала, частина — під наглядом поліції; — головне досягнення — збереження партії; — відновлення соціал-демократичних робітничих організацій; — проведення Загальнопартійної наради (1909 р. у Львові)
УСДС	— розпад спілки — частина повернулася до УСДРП; — зневажання національних прав українського пролетариату РСДРП, куди увійшла УСДС.
УНП	— 1907—1910 рр. — діяльність партії завмирає; — 1910—1914 рр. — активізація роботи; — видання М.Міхновським журналу "Сніп" в Харкові у 1912 р.
УДРП	— аморфність і непристосованість партії до підпільної роботи — частина членів відійшла від політики в умовах реакції, частина влилася до кадетів, частина шукала можливості легалізації.

Створення та діяльність нового безпартійного об'єднання — Товариства українських поступовців **вчитель** розкриває, користуючись тематичною схемою «**Створення та діяльність Товариства українських поступовців (1908—1914)**» та пропонує учням законспектувати її головні положення:

Створення

• осінь 1908 р. - нарада УДРП - рішення про відмову від партійної діяльності, перехід до безпартійної організації, яка одержала назву Товариство українських тоступовців - ТУП.

Склад

• ліберально налаштовані члени УДРП, частина УСДРП та УНП;
• організація інтелігентів - професорів, журналістів, адвокатів тощо;
• Є.Чикаленко, С.Єфремов, Ф.Матушевський, Д.Дорошенко та ін.

Програмні вимоги

• парламентаризм як основа загальнодержавного ладу;
• федеративна перебудова Росії як засіб забезпечення прав українського населення;
• національно-територіальна автономія України в складі Російської Федерації.

Діяльність

• основа діяльності - культурницька робота, українське книговидавництво, організація діяльності "просвіт", клубів, кооперативів;
• участь у відновленні Союзу автономістів.

Доповненням до розглянутого матеріалу може слугувати пояснення **вчителя** щодо суті такого напрямку українського національного руху, як «незалежницька течія»:

У період 1907—1911 рр. у середовищі представників українського національно-визвольного руху Наддніпрянської України набирала сили незалежницька течія. Її найбільш яскравим представником був В.Липинський, який закликав українців до об'єднання під гаслом визволення України і готувати національне повстання, не сподіваючись, що республіканська Росія забезпечить реалізацію прав українського народу на власний державотворчий розвиток. В.Липинський не виключав також можливості приєднання українських земель на деякий час до складу Австро-Угорщини як етап до повної державної незалежності.

Формування уявлень в учнів про В'ячеслава Липинського вчитель формує за допомогою біографічного повідомлення:

В'ячеслав Казимирович Липинський (1882—1931) — видатний український політичний діяч, історик, соціолог, публіцист, теоретик українського консерватизму. Походив із польського шляхетського роду Липинських. Навчався у Житомирській, Луцькій та Київській гімназіях. Наприкінці 1980-х рр. приєднався до гуртка «хлопоманів». Після закінчення Київської гімназії навчався у Ягеллонському університеті в Кракові, де вивчав агрономію, слухав лекції з історії, української літератури (останні читав відомий український поет, літературознавець, публіцист Бланк Лепкий). У 1906 р. В.Липинський вивчав соціологію в Женеві, звідки виїхав у зв'язку із несприятливим для здоров'я кліматом. Напередодні I світової війни проживає то у Кракові, то у родовому маєтку в Уманському повіті (сучасна Черкаська обл.). Уже в цей період В.Липинський усвідомлював, що український народ «живе, хоче жити і буде жити як народ незалежний». У роки

національно-демократичної революції українського народу 1917—1921 рр. зближується із П.Скоропадським — Гетьманом Української держави у 1918 р. З 1918 р. до смерті проживає за кордоном — спочатку як посол у Відні, а з 1919 р. як приватна особа (Австрія, Німеччина). У політичних поглядах В.Липинський виступає як самостійник та монархіст. Автор праць: «Шляхта в Україні: її участь в житті українського народу на тлі його історії» (1909), «Україна на переломі. 1657—1659» (1920), «Листи до братів-хліборобів» (1919—1926) та ін. Помирає від туберкульозу у 1931 р. Похований в с. Затурці на Волині (тут він народився).

Використовуючи запропоновану схему, **вчитель** у ході характеристики розглядає діяльність депутатів III та IV Державних Дум Російської імперії крізь призму постановки ними українського питання:

III Державна Дума

— Внесення законопроекту про дозвіл викладання «в початкових школах місцевостей з малоруським населенням» на рідній українській мові — відкинтий;
— виступи І.Лучицького про необхідність ведення судочинства українською мовою і викладання нею в поч. школах

IV Державна Дума

— Укладення угоди між кадетами і ТУП, згідно якої поступовці закликали українців підтримувати кадетських кандидатів на виборах, а ті в IV Думі висунули ряд українських вимог, які мали культурницький характер;
— із захистом української мови у школах в Думі виступили російські кадети (П.Мілюков, В.Дзюбинський), соціал-демократи (більшовики) (Г.Петровський);
— виступи проти заборони святкування ювілею Т.Шевченка 1914 р.

Завдання учням: законспектуйте у зошити схему «Діяльність депутатів від українських губерній та міст і III та IV Державних Думах Російської імперії».

У ході сюжетної розповіді **вчитель** висвітлює події святкування національно свідомим українством Шевченківського ювілею у 1914 р. та пропонує учням дати відповідь на запитання та виконати завдання.

Першим масовим виступом українців були похорони видатного композитора і громадського діяча М.Лисенка (1912). У ньому взяло участь бл. 100 000 чол., серед яких — молоде та старе покоління, заможні і бідні, інтелігенти, селяни й робітники.

Натомість ювілей 1914 р. великого українця, символу українського руху Т.Г.Шевченка виявився останнім напередодні вирішальних подій в українській історії.

Царський уряд, усвідомлюючи, що шевченківський ювілей стане могутньою маніфестацією українства, заборонив будь-яке публічне вшанування його пам'яті. Напередодні шевченківських днів міністр внутрішніх справ М.Маклаков розіслав усім губернаторам суворий наказ, що зобов'язував їх забороняти будь-яке публічне відзначення 100-річчя від дня народження Т.Шевченка, у тому числі і урочисті збори, присвоєння імені українського поета школам, вулицям, фондам, стипендіям, і пильно стежити за тим, щоб встановлення пам'ятників Великого Кобзаря не набувало характеру громадських урочистостей.

Куратор київської шкільної округи А.Деревицький заявив, що Т.Шевченко писав мовою, яка не вивчається в російській школі, а його творчість не містить матеріалів, що могли б бути використані у викладанні. Тому, мовляв, учням старших класів гімназій та реальних училищ забороняється брати будь-яку участь у ювілейному вшануванні поета. Не залишився осторонь і Синод, який спеціальним розпорядженням заборонив усім священникам правити в церквах панахиди в пам'ять Шевченка. До урядових заборон додалось і антиукраїнські напади і публікації великодержавницької преси — газет «Новое время», «Киевлянин» та ін.

За таких обставин українська демократична громадськість, щоб уникнути можливих провокацій, вирішила демонстративно відмовитися від проведення в Україні, особливо в Києві, ювілейних шевченківських урочистостей і закликала студентів не брати участі в стихійних вуличних демонстраціях, а оголосити одноденний страйк.

Демонстративно відмовившись од святкування, ТУП вирішило надати урядовій забороні всеросійського та міжнародного розголосу. З цією метою до IV Державної думи було подано запит саме в день роковин Т.Шевченка, 26 лютого (за ст. стилем). Проти урядових заборон виступили фракції також трудовиків, кадетів, октябристів, соціал-демократів.

Запит і його обговорення не лише викрили ганебну національну політику царизму, а й сприяли пропаганді ідей українського руху.

Незважаючи на заборони і заклики поступовців, 25—26 лютого 1914 р. в Києві відбулися вуличні демонстрації робітників і студентів. Удень 25 лютого 1914 р. багато київських громадян, головним чином студенти, прийшли до Софійського собору, де традиційно щороку правили молебень на спомин Т.Шевченка. Однак, побачивши, що собор зачинено, влаштували демонстрацію протесту.

«...Мені пригадалось, як одбувався той пам'ятковий юві-

Кінна поліція біля Університету Св. Володимира у Києві під час студентських протестів 1910 р.

лей 1914 р. в Києві. Україна готувалася до бучного ювілею, і він мав би вилитися в таке міжнародне свято, якого ще до того часу не знала Україна; влада це бачила і вжила заходів: всякі святкування, навіть панахиди, були суворо заборонені.

Всім школам був даний з цього приводу суворий наказ. У Києві видавництво «Крилиця» видрукувало 12000 примірників «Кобзаря» до ювілею — всі вони були конфісковані. Гадали, що ніякого святкування не буде. Але якось несподівано в пам'ятковий день увесь Київ, особливо молодь, вийшли на вулиці міста з портретами Т.Шевченка, зі співами, з прапорами, з квітами. Того року була рання весна і цей день видався надзвичайно теплий і ясний. Всі вулиці були забиті людьми. Ганяла поліція, гарцювали з нагаями козаки — цілими натовпами хватили в тюрму, нічого не помагало.

Участь у цій демонстрації брали, звичайно, не тільки українці, але всі, які були в Києві, національності. Особливо гарячу участь взяли студенти-грузини — народ вільнолюбний і гарячий. Коли їх, арештованих, поліція питала: «*Какой вы национальности?*» Вони відповідали: «*Украинець!*» *Какой же вы украинец, вы же — грузин!*» — Вони (грузини) сердито відповідали: «*Тебе гварят — пиши украинец!*» Друга, чорносотенна, частина київського студентства, які зва-

Влада заборонили будь-яке публічне відзначення 100-річчя від дня народження Т.Шевченка в 1914 р.

лися тоді «академістами», помагали, як тільки могли поліції. Вони вчиняли розбійницькі бешкети: били вікна в редакції української газети, вихвачували з рук і рвали портрети Т.Шевченка, б'юсти, що стояли у вітринах, обкидали грязю. Надвечір вийшов ювілейний номер газети — вони платили великі гроші, купували їх пачками і тут же на вулиці рвали на шматочки. Але люди хапали клаптики і ховали на спомин про великий день. Наслідки були відомі: всі помешкання київських тюрем були до вечора набиті студентами, курсистками і іншими учнями вищих і середніх шкіл», — згадував Степан Васильченко про Шевченківський ювілей 1914 р.

Схожі виступи стались у Катеринославській, Полтавській, Херсонській, Волинській губерніях, Москві, Петербурзі, Тифлісі.

Таким чином, шевченківські свята 1914 р. сприяли зростанню української національної самосвідомості й подальшому розвитку українського руху.

Чому, на вашу думку, імперська влада забороняла святкування Шевченківського ювілею 1914 р.?

З'ясуйте причини участі в масових вуличних демонстраціях представників інших (окрім українців) національностей.

Складіть тезовий конспект історичної довідки.

Підсумовуючи, **вчитель** відмічає, що незважаючи на жорстокі переслідування з боку царизму, український національний рух Наддніпрянської України у передвоєнні роки розвивався й поглиблювався, охоплюючи якнайширший загал не лише української громадськості, а й залучаючи до боротьби представників інших національностей.

IV. Закріплення вивченого матеріалу.

Колективна робота у формі репродуктивної бесіди:

— *Які історичні події свідчили про наступ царизму на український національний рух Наддніпрянщини?*

— *Охарактеризуйте внутрішній стан українських політичних партій Наддніпрянщини в умовах урядової реакції.*

— *Яку роль відіграло ТУП у розвитку національно-визвольного руху Наддніпрянщини напередодні I світової війни?*

— *Розкажіть про зміст та результати діяльності українства у III та IV Державних Думах Російської імперії.*

— *Визначте історичне значення відзначення 100-річного ювілею Тараса Шевченка?*

V. Підведення підсумків уроку.

Узагальнення.

Великодержавницький наступ царату в ум. зах післяреволюційної реакції зустрів опір українських національно-визвольних сил. І хоча українські політичні партії Наддніпрянщини зазнали переслідувань, вони не розпалися і не зупинили своєї діяльності. Найбільшим успіхом їх діяльності було створення широкого громадсько-політичного об'єднання — Товариства

українських поступовців, що ставило за мету захист національних прав українців. Протидія українства великодержавницьким намаганням царизму особливо яскраво виявилася під час похорон М.Лисенка і в дні святкування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка.

VI. Подача домашнього завдання.

Підготуйте відповіді на запитання та виконайте завдання:

Доведіть, що український національно-визвольний рух Наддніпрянщини у 1907—1914 рр. продовжував свій поступальний розвиток.

Заповніть таблицю «Товариство українських поступовців» за схемою:

Дата створення	Лідери	Ідейні засади	Діяльність

Заповніть таблицю «Українське питання у III—IV Державних Думах Російської імперії» за схемою (зразок заповнення див. відповідну схему уроку):

III Дума	IV Дума

Доведіть або спростуйте наступні твердження:

«Інтенсивність репресій і разом зростання свідомості дає добру ознаку тому, що українство вже міцно закорінилося в житті, виявляється по всіх його сферах і стоїть твердо проти супротивних течій», — із статті «Українське життя року 1912-го» відомого українського політичного та громадського діяча початку ХХ ст. Сергія Єфремова.

«...Ніякі оголошення й реклами по часописах не зроблять для поширення творів Шевченка того, що зробила вже, та й ще зробить заборона прилюдного вшанування пам'яті поета. В кого й не було на столі «Кобзаря», то тепер, безперечно, буде», — із статті українського журналу «Літературно-науковий вісник», № 2 за 1914 р.

Сформулюйте власну оцінку судження відомого громадського діяча Є.Чикаленка про ставлення російського суспільства до українського національного питання: «Взагалі вся московська людність ворожо ставилася до відродження української нації... Крайні праві, «чорносотенці», гостро і брудно боролися з українством, виходячи з того, що в Росії повинен бути «один царь, одна вера і один народ», ліберали протидіяли делікатніше, але твердо стояли за «єдиную неділимую Росію» і боялися всього того, що загрожує цілісності її, а крайні ліві гаряче виступали проти національних рухів «во ім'я єдинства пролетаріату».

Погоджуетесь Ви з думкою Є.Чикаленка? Аргументуйте свої висновки історичними фактами.

Чому, на вашу думку, названі політичні групи не підтримували національних устремлінь українського суспільства?